

Bjerkreim Skipreide

Denne artikkelen omhandler tidsrommet
1050 til slutten av 1500-tallet.

SKIPREIDETS ALDER

I Heimskringla (skrevet på 1220-tallet) er det sagt at Håkon den gode (konge 918-961) let landet rutes opp i skipsreider så store at de kunne reide ut (røste ut) til landvernet et velbudd skip med fullt mannskap, utstyr og mat til 2 – 3 måneder. Denne skipsflåten var kalt for *leidang*. Et skipreide skulle gå så langt inn i landet som laksen gikk lengst.

Rogaland var fra gammelt av kløyvd i to halvfylke: Rogaland nord om Boknafjorden og Rogaland sør om Boknafjorden. Grensen gikk i fjorden og langs Tau-elva. Hvert halvfylke var kløyvd i 2 deler, og de 4 delene vart så kløyvd i 8 skipsreider, slik at Rogaland fikk 32 slike.

I tidsrommet 1358-1390 har det foregått en nyordning av skipsreidene. Det er fra denne tiden at Bjerkreim Skipsreide skriv seg, før den tid nevnes skipsreidet «Thænxadale» (Tengesdal), og gikk til sjøs ved Tengsareid, der leidangskipet lå. Enda i dag heter et sted «Bjerkreims-støe» nede på Tengs, der hvor reidsla vart samla fra gardane langs Tengs-elva, fra Vinjavatnet (garden Veen) i nord til Markgrovhølen under Bjordalsfossen i øst. – Det var heller ikke på Bjerkreim at tingstad og kyrkja fra gammelt var å finne; dertil vart administrasjons-senteret først lagt omkring 1380-åra.

Fra 1347 finnes det et makeskifte der flere gardar er nevnt som liggende «i Eikundarsundi ok Thænxadale». Det er her sagt at Kjelland, Egerøy, Svindland og Sletthei ligg i Eikundasundi og at «Gæiterheim øystra» (Holmen) ligg i Thænxadale. I 1429 er nevnt Bjerkreim sokn i Thænxadale, og i 1442 er en semje gjort på «Thenxudall». Dette syner at etter gammel vane er Tengesdal enda møteplassen, selv om «Biarkreimz skipræidho» første gang er nevnt i 1407. Tengesdal var den gamle tingplassen i området.

STAVKIRKER

Då kristendommen vart offisielt innført her i landet (ca. 1050), gjaldt det å få reist kirker, minst en i hvert skipreide. – Det er to merkeår her i landet for kirkemengder i mellomalderen, ca. 1150 og 1350.

Omkring 1150 var den fyrste kirkenøden rettet på. Fra den tid av vart det fler og fler kirker, og i begynnelsen av 1300-tallet var det reint for galt med alle kirker, kapell og kloster. Det kostet store penger og mye pliktarbeid å holde alle husa i stand, og mer og mer av bondejorda saug presteveldet til seg, og prestesekken vart aldri full. – Så kom «Svartedauen» (1349) og sopte bort 2/3-deler av folket her i Sør-Rogaland, og la mengdevis av gardar øde.

Var det vondt før, så vart det nå rådlaust å holde så mange kirker. Prester hadde dødd i mengder under sotta, og mange kirkesokn stod både prestelause og folketomme. Mange av kirkene vart derfor nedlagt.

I katolsk tid lå det støtt mye jordeiendommer til kirkene – ingen kirke stod på leid jord. Først

var det nå selve kirkegården, så en stor og gild gard i sentrum av grenda; dernest kom prestegården og garder nærme og til slutt utgarder, mye tilegnet gjennom bøter og ved testamentar og gaver til «sjelehjelp og bønnehold». Det finnes ingen direkte bevis hvor kirker har stått, men eiendomsforhold gir likevel god visshet om dette.

Det er tre stader som således peker seg ut. Det er på Tengesdal nederst i bygden og omkring Vikesdal øverst i bygden. Et annet stede som peker seg ut er Ørsdalen (kilde 2).

På Tengesdal har skipsreide-kirken stått, som altså var den eldste. Den stod så nær tingstaden at de kunne ringe med kirkeklokkene når tinget var satt, slik skikken var, og lova tilsa. Stedet Krossnes på Nordre Tengesdal, der elva renn i nordvestlig retning, gir en pekepinn på hvor kirken rimeligvis kan ha stått.

Kring Vikesdal har det stått en såkalt høgendiskirke (privat-eigd), som ble holdt oppe av en stormannsætt, som var spreidd over hele skipsreidet. Det er gammel tradisjon om at det har stått en kirke på Liknes ved Hofreiste. Det høver svært godt da nevnte ætt satt på alle gardar omkring.

Ørsdalen må fra hedensk tid ha vært et svært gammelt og viktig religiøst sentrum med gudehov, og etter innføring av kristendomen har gudehovet blitt avløst av en stavkirke.

BJERKREIM BLIR KIRKESTED

Bjerkreim i Bjerkreims kirkesogn er første gang nevnt i 1388. I året 1403 er Bjerkreim bare nevnt som garden kirken står på, det er først da at Bjerkreimsgarden vart innkjøpt fra odelsbøndene til kirkegods. Dette syner at i 1388 er bare så vidt det nye kirkesoknet dannet, men at kirkegården enda ikke er blitt kirkegård i katolsk tid. Det er antatt at den nye kirken på Bjerkreim har tidligst blitt reist en gang i 1360-70 årene. Jord til kirken vart først tillagt kirken i 1403-1407, da 4/5 parter av hele Bjerkreims- garden vart innkjøpt fra odelsbøndene.

Hvordan denne første kirken på Bjerkreim så ut er det ingen i dag som vet. Men ett er sikkert, kirken har stått på samme grunn som den nåværende står, men var langt mindre. Og så var den oppført i tømmerkonstruksjon, det er og sikkert. Kirken ble vendt med alteret mot øst, mot den oppgående sol. Det er antatt at det var denne kirken som brann i 1628. Det vart oppført en ny kirke som stod frem til 1835 da nåværende kirke ble oppført. Denne siste i rekken er således den tredje kirken på Bjerkreim.

DEN KATOLSKE KIRKEN SOM ÅNDELIG MAKT

Prestenes hovedoppgaver var å «telja trua», det vil seie å lære kirkelyden grunnemna i kristendoms læra, som var: *credo* og *pater noster*. Opplæringen skjedde ved å «lese føre» og la tilhørerne få tid til å ta den opp att for seg selv og feste det i minnet, og folk hadde godt minne i de dagar, før blad, bøker og fjernsyn hadde ødelagt det.

Credo (tru-vedkjenning) og pater noster (fadervår) skulle alle voksne folk kunne seie fram på latin; men samstundes skulle de vite hva det tydde på heimamålet. – Barneopplæringen var pålagt foreldrene, og tilsyn med og ansvar for at dette vart gjort, hadde fadderne. Fadderne var 5 voksne folk, som av presten var hørt i kristendoms kunnskap eller gikk god for. Det vart ilagt stor bot for dem som forsømte seg. Om en ungdom med normale evner i 15 års alderen ikke kunne credo og pater noster, fekk han en bot på 3 øyrer sølv, som var en vanlig årslønn for en enslig.

Preika vart vanlig framført på landsmålet, men sakramentet vart i kirken ordlagt på latin. Det er her at nattverdsordene: «hoc est corpus meum in nomine patris, filii et spiritus sancti» ble av moromannen laget om til: «hokkus pokkus fili okkus».

Stor makt over folk hadde kirken gjennom de 7 sakramentene; dåp, konfirmasjon, skriftemål, nattverd, ekteskap, ordinasjon og den siste olje. Det var særlig skriftemålet som førte

soknebarne i åndelig kontakt med sjelesørgeren, og kirkene fekk gjennom dette stor makt. Alle som var kristna og hadde fylt 7 år, var skyldige minst en gang om året, helst i langfasta, å skrifta syndene sine.

Dødssyndene som var opphav til alt vondt, var disse: hovmot, gjerrigskap, vellyst, vrede, stor-eting, religiøs vantro og misunning. I et hyrdebrev heter det: «Hver den som lever i noen av disse syndene uten å skrifte eller bøte for dem, og han har anledning og livskraft til det, og dør uskriftet, han farer til Helvetet».

At folk hadde stor redsle for følgene av ei uskrifta og ubøtt dødssynd, er rimelig, og mye gods fekk kirkene under seg på det viset. En straffesak fra 1619 viser hvilke makt katolsk kirketukt har hatt over folk – hele 80 år etter reformasjonen (1537):

Maurits Maudal ble alvorlig dødssyk og ville bekjenne at han for mange år siden hadde hatt samleie med et søskenbarn, men fikk ingen barn. Han fikk en mulkt på 80 riksdaler, som tilsvarer 27 voksne melkekyr. Nå skulle det gå slik at han siden ble frisk og levde enda i ca. 15 år.

Av prester før reformasjonen kjenner en bare med sikkerhet til en. Fra 1429 finnes følgende skriftlig bevis: «Sigurd Ivarson prest og prost i Helleland».

REFORMASJONEN

Det gikk etter alt å dømme svært seint med reformeringen i Helleland Prestegjeld. Den første evangeliske presten var Knut Ormson, son av Orm på Årstad i Egersund, og etter mangt å dømme av Bjerkreims-slekt. Etter alt å dømme var han en konservativ sjel som både i oppfostring og opplæring hørte gamletida til – og solide slektrøtter i soknefolket hadde han. Noen virkelig evangelisk luthersk prest fekk derfor ikke prestegjeldet før i 1580-åra, da kappelanen Peder Mikkelsen vart prest. Denne Peder Mikkelsen var prest i 58 år.

Det var ikke godviljen hos styresmaktene i København det skortet på, når det gikk seint med å få gjennomført reformeringen av trdommen og dertil få til et skulestell for alt folket. Det som det skortet på var penger og brukende folk til prester, dekner (klokkere) og skulemestere. I de største byene fekk de nå etterhvert dannet en folkeskole og tilsett lærerere, men utover bygdene vart det lite av. Etterhvert gjennom 1600-tallet fikk alle kirkesokner klokkere, men slett ikke alle var av den kvaliteten som kongebudet krevde.

Omgrepet «folkeskole» var heilt ukjent før reformasjonen. Det vesle det hadde vært, gjaldt kristendoms opplæring, men fag som lesing og skriving – for ikke å tale om rekning – var ukjent for folk flest. Det opplæringsprogram som nå vart oppsett var reint storveges. I forordet til «den danske Kirkeordinants» fra 1539 er målet: «Barnelærdommen at være i alle hus, at også Bønderbarn må nu heretter vite det, som ikke bare Bønder, men også edle Menn, ja selv Konger og Fyrster, har ikke her til Dags visst.» Det var med andre ord en helt ny kristentru som skulle innføres.

Det som det mest stod om var brukende klokkere til å ta seg av opplæringen. For skulle de få folk med noe lærdom, måtte disse kunne bys et rimelig levebrød. Men kirke og stat hadde ingen klokkegård å avse, og bøndene heller ikke. Til slutt med mye mas (tiende-striden) vart denne semjen gjort: at bøndene skulle yte 2 nottunger korn av hvert mannsverk til skule og klokke. Denne skatten i naturalia ble siden kalt «degnespannet»

FOLKETALLET

Bereknninger av folketallet i Bjerkreim Skipsreide viser kring året 1250 – ca. 960; 1349 – ca. 1200; 1520 – ca. 420; 1563 – ca. 640; 1602 – ca. 770; 1664 – ca. 1160 personer. Vi ser en stigning frem til Svartedauden, og da et kraftig fall som siden stiger jevn og trutt fremover. Det går altså godt og vel 300 år før folketallet er på det samme nivå som det var før Svartedauden.

SVARTEDAUDEN

Svartedauden herja fælt i Bjerkreim i 1349, og 2/3 av gardene vart folketomme. Pesten sopte vel for dørene oppå høgheiegardene og i Øvrebygda. Verst var det i Ørdsalen og der ikring, litt likere var det nede i bygda langs Bjerkreimsåna og på Torveheia. Det var ikke slik at om en gard hadde blitt lagt øde, at alle på garden hadde dødd av sotta. Der kunne være att 2-3 mennesker som ikke vart sjuke. Men de kunne ikke, eller våget ikke å bu heime, og så flytte de til nærmeste garden der det var att folk.

Pesten var ikke et engangsfenomen, den kom tilbake i årene 1361 – 69 – 74 – 90 og i 1400, men aldri med slikt innhogg som første året.

Garder (1) som ikke vart øde under svartedauden:

Hovland i Ørdsalen	Skjæveland	Røysland søre	Slettebø
Lauperak	Vikeså	Apeland	Ognedal
Veen	Birkeland	Tengesdal søre	Laksesvela
Espelend	Holmen	Tengesdal nordre	Tysland
Ivesdal	Gjedrem	Helland	Eikeland på heia
Assheim	Odland	Hetland	
Eikeland i bygda	Bjerkreim	Svela litle	
Hegelstad	Sagland	Svela store	
Vikesdal	Vinningland	Kløgetvedt	

Garder (2) som vart øde etter svartedauden, men busette seinere:

Homme	Tjørn	Spødervold	Solberg
Kvitlen	Sætre	Berland i bygda	Fjermedal
Brattebø	Netland	Eikeland under Holmen	Hustoft
Bjordal	Efteland	Foss	Versland
Vassbø	Grøtteland	Nedrebø	Varp
Eik	Austrumdal	Fuglestad	Steinsland
Kalveskog	Lanes	Bue	Berland
Klampen	Hovland i bygda	Vaule	Gravdal
Dyrskog	Sundvor	Røysland nordre	Gåsland
Landsdal	Malmei	Moi	
Kleppali	Øygard	Osland	
Hytland	Brådli	Åsen	

(kilde 3)

Under svartedauden vart Ørdsalen nesten helt avfolket. Ørdsalen lå slik øde i 160-170 år. I 1519 er den første mannen nevnt i Ørdsalen etter svartedauden. Han hette Helge og busette seg på Eik. I 1521 nevnes en til, han hette Olav og budde på Hovland. I 1563 er det nevnt 8 mann, og i 1603 nevnt 11, og i 1664 budde det 29 huslyder. Da var det 325 år siden den fæle sotta herja i dalen.

Men det var og mange garder i Bjerkreim som var busette før svartedauden og som ikke vart busette etter sotta. Til dømes i Ørdsalen, var det følgende garder som aldri vart busette: Øysteineset på Vassbø, Eikneset på Eik, Rettveit mellom Eik og Hovland, Træet og Olavsneset et par km. lenger inne, og på nordsiden mest inne ved Markgrovfossen ligg «Slottæ».

Svartedauden var en forferdelig tid – kreatura stod og venta på mat til de sturtet på båsen. Men de som skulle gi dem mat, lå døde i sengene sine, for det var ingen levende att til å føre dem til kirkegården. Så lå de der til taket brotna og huset datt. Vi vet dette hende på mange gardar i Bjerkreim. Hundre år etter hadde alt vorte til mold. Gras og lyng gjømte de gamle steinmurene og villdyra sprang over de tilgrodde åkrene. I lange tider våget ingen å rødde opp at disse øydegarder og busette seg der, for det lå redsel og uhygge over de svartedaud-herja heimene.

TIDA ETTER SVARTEDAUDEN

Den grisne befolkningen, som etterhvert hadde konsentrert seg til jevne huslyder, hadde jord til disposisjon, mer enn de kunne nytte. Huslyden kunne derfor velge en høvelig gard som boplass og nytte øyde-jorda til laglig slått og beite, samstundes som det vart romslig og rikt av jaktområder og ved fiskevatn. Gards-lista (1) ovenfor viser 32 gardar i Bjerkreim som raskt vart tatt i bruk, og omkringliggende øydegarder (2) som var nyttet til slått og beite.

Litt etter litt økte befolkningen, men først skulle hver huslyd fylles på de gardene som var i drift, og dernest skulle det være så pass trangbølt at nye bustader måtte tas opp. Slik smått om sent vart alle gardparter tatt i bruk på de bebygde gardar (1) og gardar som hadde ligget øde (2) vart ryddet på ny. Slik gikk det inntil bosettingen omkring 1650, da bosetting og folketall var med det samme som før svartedauden.

KILDE

1. Sem Austrumdal «Bjerkreim skipreide, herad og kyrkjesokn» 1932
2. Paul Tengesdal «På stabburshella»
3. Jørgen Skjæveland «Gamalt fraa Bjerkreim»

Aaland Gård, april 2011
Paul Tengesdal